

5. *Даўбешка Н.П.* Пра некаторыя спецыфічныя словаўтваральныя тыпы беларускай мовы (у параўнанні з рускай) // Словообразование и номинативная деривация славянских языках: Матер. VIII Междунар. науч. конф., Гродно, 15-16.04.2003 г. – Гродно, 2003. – С. 95-99.
6. *Мечковская Н.Б.* Социальная лингвистика: Пособ. для студ. гуманит. вузов и учащихся лицеев. – 2-е изд., испр. – Москва, 2000. – 207 с.
7. Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі (у рускамоўным дачыненні). – Мінск, 1994. – 223 с.
8. *Степанов В.Г.* Редакционная подготовка изданий переводной литературы: Конспект лекций. – Москва, 1997.

І.А. Струц

Ідыяэтнічная своеасаблівасць колераабазначэнняў у мастацкім тэксце (на матэрыяле твораў беларускай паэзіі першай трэці ХХ ст.)

На сучасным этапе развіцця лексікалогіі паступова пачынае афармляцца новы навуковы напрамак – лінгвістыка колеру (або колеравая лінгвістыка). Колер як сродак “непасрэднага ўздзеяння на душу” [6, с. 45] становіцца адным з важных кампанентаў вобразу, а яго семантыка – структурнай і эмацыянальна-экспрэсіўнай адзінкай. Гэта сведчыць пра актуальнасць вывучэння асаблівасцей функцыянавання колераабазначэння ў сістэме вобразных асацыяцый мастацкай літаратуры.

Прадметам нашага даследавання з’яўляюцца лексемы з колеравым кампанентам (далей – ЛКК), зафіксаваныя ў мове твораў беларускіх паэтаў першай трэці ХХ ст. Асаблівай увагі сярод адзначаных колеранайменняў заслугоўваюць адзінкі з кампанентам *-цвет-, -цветень-, -лісце-, -лессе-* (*зялёнацвет, срэбрацветень, жоўталісьце, чорналесье*), а таксама складаныя лексемы з саматычным кампанентам (напрыклад, *сінявокі, залатазубы, беланогі, бледналіцы*). На нашу думку, аналіз такіх утварэнняў можа дапамагчы выявіць як беларускую агульнанацыянальную спецыфіку выражэння колеравай семантыкі, так і спецыфіку вобразна-паэтычнага і ідыяэтнічнага мыслення мастакоў слова перыяду станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы.

Колеранайменні з кампанентам -цвет-, -цветень-, -лісце-, -лессе- ўяўляюць сабой складаныя назоўнікі, большасць з якіх першапачаткова з’яўляліся паэтычнымі неалагізмамі і выкарыстоўваліся аўтарамі для павышэння мастацкай колеравабразнасці і выразнасці вершаванага радка (“*Агні ў надзор’е / Залатацветам шалясцьцяць...*” (П.Трус), “*І толькі ўвечары адна, / Журьціца будзе на кургане / У жоўтацветені сасна...*” (П. Трус), “*Люблю я ноч на сенакосе, / У срэбрацветені кусты...*” (П.Трус), “*Алеся.../ Адну ў палёх за чорналесьсем / Цябе ня раз я сустракаў...*” (П.Трус). З цягам часу некаторыя з дадзеных колераабазначэнняў атрымалі статус моўнай нормы і знайшлі сваё адлюстра-

ваннеў слоўніках (напрыклад, *жоўталісце, чорналесце*), астатнія так і засталіся па-за межамі літаратурнага ўжытку (напрыклад, *жоўтацвецень, срэбрацвецень*).

Матэрыял паказвае, што аказіяналізмы з элементамі *-цвет-* і *-цвецень-* адрозніваюцца паміж сабой не толькі аднесенасцю да пэўнага спектральнага кода, але і асаблівасцямі словаўтваральнай структуры. Так, у мастацкіх творах П.Труса, А.Дудары, Я.Пушчы, Я.Коласа адначасова ўжываюцца дзве пары ЛКК: *зялёнацвет – зялёнацвецень, жоўтацвет – жоўтацвецень*: “*Ой, песні!.. Песні-веснаплыні!.. / Маёй душы зялёнацвет!..*” (П.Трус) – “*І плачуць сінім верхавіненнем / Ё зялёнацвечені гаі...*” (П.Трус); “*Зацвіла жоўтацветамі восень...*” (А.Дудар) – “*Жоўтацвецень красаванья / Аздабляла каласкі...*” (Я.Колас), “*Пазрываў у маленстве я церні, – / з жоўтацвеченню смутак атрос...*” (Я.Пушча), “*І ў жоўтацвечені пад ярам і далінай / Тане ў каўшоа асеньняе віно, / і сьпяць гаі...*”, “*Вёска, вёска... / Ой, ды смутку твайго не згаіць / У лісьцье-жоўтацвечені квольм...*” (П.Трус). Калі ў ЛКК *зялёнацвет* і *жоўтацвет* мы маем утваральную аснову *-цвет-* са значэннем ‘час цвіцення’ або рускамоўны аналаг беларуска адзінкі *колер*, то для кампанента *-цвецень-* устанавіць дэфініцыю з кантэксту цяжка. Мяркуем, што слова *цвецень* можа мець значэнне ‘працэс цвіцення’ або быць патлумачаным праз назоўнік *квецень* са значэннем ‘час цвіцення’. Аднак дакладна лексічны склад аўтарскіх наватвораў прааналізаць немагчыма. У дадзеным выпадку “прыгожае не можа быць даступна пазнанню, яго неабходна адчуваць” [4, с. 90].

Лінгвістычны аналіз вершаванага тэксту дазваляе сцвярджаць, што некаторыя колераваобразныя адзінкі, рэпрэзентаваныя ў кантэксце літаратурнага твора беларускіх аўтараў першай трэці ХХ ст., захавалі асаблівасці фальклорна-міфалагічнага мыслення старажытных беларусаў, і ўвогуле, славян.

Гэта дастаткова выразна прасочваецца на прыкладзе ЛКК *чорналесце* і *жоўталісьце*, у якіх кожны з кампанентаў складанага слова ўзаемаабумоўлены і ўзаемазалежны.

Так, згодна з меркаваннем М.Багдановіча, “*наша стыхія – лес і балота*” [2, т. 3, с. 52]. Акрамя гэтага, лес, як піша А.І. Бельскі, – “*адвечны, вузлавы архетып нацыянальнага мыслення*” [3, с. 37] беларусаў. У адносінах нашага народа да лесу заўсёды назіралася пэўная сакралізаванасць. “*Лес з незабыўных часоў лічыўся пасрэднікам паміж небам і зямлёй. У лясах і гаях язычнікі хавалі мёртвых, таму што гэтыя месцы нагадвалі ім пра “блажэнныя” райскія сады, куды павінны ўзнесціся пасля смерці душы нябожчыкаў*” [1, с. 25]. Лес таксама можа выступаць і сімвалам зямлі [7, с. 289]. Менавіта такія сімвалічныя асацыяцыі, на наш погляд, назіраюцца ў наступных паэтычных кантэкстах з выкарыстаннем ЛКК: “*Пад ціхі шэлект чорналесся / Забытай моладасьці дні / Прыйшлі, як сон перад сьвітаннем...*” (П.Трус), “*Стануць дні... / будуць песні чорналессяе весяліць...*” (А.Дудар) і г.д.).

У лексеме *жоўталісьце*, як паказаў аналіз матэрыялу, амбівалентнасць сімволікі *ліста* таксама падмацоўваецца яго колеравым рашэннем. *Жоўты*, з аднаго боку, “суправаджае ўсё жывое” [10, с. 71], з другога боку, у мове твораў беларускай паэзіі з ім звязаны працэс звыдання і тлення: “Сьлёзы, сьлёзы! / *Калі-ж сунімуцца яны?.. / Калі-ж у кволым жоўталісьці, / Навек загубіш боль душы?..*” (П.Трус), “...ў *жоўталісьці* колькі чорных плям, / *калі пажоўклі кволасьцю каханья / ўсьцілаецца халодная зямля...*” (М.Лужанін). Колеракод *жоўты* можа таксама асэнсоўваецца і як сімвал смерці: “*Жоўталісьцямі дні дагараюць...*” (П.Глебка); “*О, жоўталісьце мой асеньні, / прыйшоў расцалаваць твой шум!..*” (Я.Пушча), “...і толькі галавы асеньні мак / *дрыжыць маркотна познім жоўталісьцем...*” (М.Лужанін), “*Было яно калісьці, / Калі, як жоўталісьце, / жылі мы – ня жылі...*” (Я.Купала), “*Дзе-ж ты, мая радасьць?.. /... сум і жоўталісьце...*” (П.Трус).

Колеранайменні з саматычным кампанентам. Паводле слоў В.А. Маславай, “знешнасць чалавека – носьбіт пэўнай інфармацыі: па адных яе прыкметах можна меркаваць пра расавую і нацыянальную прыналежнасць, па іншых – пра пол і ўзрост, па трэціх – пра асабістыя характарыстыкі. А ў цэлым – пра нацыянальную культуру” [9, с. 44]. Таму невыпадкова вывучэнне асаблівасцяў моўнай рэпрэзентацыі знешнасці чалавека з’яўляецца адной з найбольш актуальных і прыярытэтных у сучаснай лінгвістыцы.

Як паказаў матэрыял, колеранайменні з саматызмамі ў сваім складзе, выкарыстоўваюцца ў дзвюх асноўных сітуацыях. Па-першае, пры непасрэднай колеравай характарыстыцы знешнасці чалавека (напрыклад, *чорнатвары* (*цыган*) (А.Гарун), “*Чорнавокі, твар прыгожы* [у батрака Якіма – І. Б.]...” (Я.Колас), *сівапэйсы* (*карчмар*) (М.Чарот), “...душа *баліць яшчэ / Па тэй чарнявай, смуглабровой...*” (П.Трус), *белгаловы* (*дзед*) (А.Звонак), *панна-белалічка* (Я.Купала), *сівавалосы* (*дзед*) (П.Трус). Па-другое, пры апісанні розных рэалій навакольнага асяроддзя, абстрактных паняццяў і некаторых міфічных істотаў (напрыклад, “...клён *сінягаловы...*” (А.Дудар), *сінявокае* (*шчасьце*) (У.Дубоўка), *бледнавокі* (*цень злыбеды*) (Я.Купала), “*Як начніцы-чорналіцы, / Скрытам, шыпам маладзязца [цёмнатворы.]...*” (Я.Купала); *сівавусы* (*вадзянік*) (М.Багдановіч), *сінявокая* (*ноч*) (М.Багдановіч), “...на *палёх жоўтагрудых*” (У.Дубоўка). Адсюль можна зрабіць высновы наконт існавання ў кантэкстах мастацкіх твораў беларускіх аўтараў дзвюх мадэляў колеравобразаў ускладненай будовы: уласна антрапаморфнай і прадметна-антрапаморфнай.

Найбольш поўна ўласна антрапаморфная мадэль колеравобразаў праявілася ў творчай спадчыне паэтаў дакастрычніцкага перыяду творчасці: “*Эй! Так хочацца... / Дзяўчыначку белаліцу / Туліць, цалаваць...*” (Я.Купала), “*Чорнавокі, твар прыгожы* [у батрака Якіма] ...” (Я.Колас), “*Ну, дзе твой [беларус] розум, белавусы?*” – / *Крычыць Моучба – “саусім нішмат / Між вас разумных, беларусы...*” (А.Гарун), “*А Даніла... / Аб красуні сінявокай / Сьніў і*

марыў...” (Я.Колас), “*Не чапайся [панічок]! / Ёжо сынка / Песьціш з беларучкай...*” (Я.Купала). Гэта, на наш погляд, выклікана імкненнем тагачасных мастакоў слова захаваць у сваіх творах лепшыя здабыткі фальклорных жанраў, блізкасцю іх мовы да народнай паэтыкі.

Для паэтаў паслякастрычніцкага перыяду, наадварот, пошук новых і непаўторных колеравобразаў – асноўная задача. Таму ў мове іх твораў пераважаюць колеравобразы прадметна-антрапаморфнай мадэлі (напрыклад, *златакудрае (сонца)* (М.Чарот), *беланогі (месяц)* (Я.Пушча), *сінякудры (лес)* (А.Дудар). Назіранні за колеравобразамі ў межах гэтай мадэлі дазваляюць сцвярджаць, што саматычны код цесна звязаны з прасторавым і часавым кодамі.

Так, складнікам прасторы, якая з’яўляецца “важнай формай свету і жыцця ў ім чалавека” [9, с. 80], выступаюць колеравобразы расліннага свету, водных і нябесных рэалій, уласнапрасторавыя паняцці: *зялёнакосыя (сады)* (П.Глебка), “*Ой, Дняпро! Хлапец сінябровы!..*” (М.Чарот), *белабрысы (небасхіл)* (А.Звонак), *вогнявокая (дзяньніца)* (Я.Колас), *беланогі (месяц)* (Я.Пушча), “*...палёў сінявокі прастор...*” (М.Чарот), “*сінякудры узвыш*” (Я.Пушча).

Колеранайменні з саматычным кампанентам вельмі часта ўжываюцца і побач з назоўнікамі, якія абазначаюць часавыя паняцці, напрыклад, пры азначэнні антытэзы-міфалагемы *дзень-ноч*: *(белакудры (дзень)* (Я.Пушча) – *чорнабровыя (ночкі)* (А.Звонак), *чорнавокая (ноч)* (М.Чарот); лексем *вечар*: *сінябровы (вечар-юнак)* (Я.Пушча); *год*: “*Ой, юнацтва гадоў беланогіх, / зьбірайся ў вандроўку у поле!..*” (Я.Пушча); *месяц май*: *сінявокі (май)* (А.Дудар).

У выніку даследавання ЛКК дадзенай мадэлі становіцца відавочным, што ў мастацкім уяўленні “кожны аб’ект прыроды мае душу – гэтым ён падобны на чалавека” [12, с. 26]. Высокая ступень злітнасці чалавека з прыродай – асаблівасць язычнікай міфалогіі беларусаў. Беларус-язычнік верыў, што “прырода жывая і ў ёй усё думае, гаворыць з людзьмі” [11, с. 55]. Таму невыпадкова большасць кантэкстаў беларускіх паэтаў – гэта сведчанне так званай персаніфікацыі, г. зн. увасаблення неадушаўленых прадметаў або абстрактных паняццяў ў вобразе чалавека: “*Нашай рانیцы чырвонае віно/ срэбраногія бярозкі заліло!..*” (А.Дудар), “*А тут на палёх жоўтагрудых/ імгліца з заходу жалоба...*” (У.Дубоўка), “*Увесну-ж – цвечень/ Яблынь белаліцых...*” (А.Звонак), “*Позна позьненька, / Зарою смуглалицай.../ Я спаткаў жнейку-маладзіцу...*” (П.Трус), “*Даруй і ты мне, златазубы горад, / што я пясняр табе ня родны...*” (Я.Пушча), “*...дай-жа мне.../ ...гэты край рыжабароды / У думках толькі ўспамінаць...*” (Я.Колас).

Прааналізаваны матэрыял паказвае, што каларонім у спалучэнні з назоўнікамі утварае вобразна-асацыятыўныя колерадэрываты, якія “ў параўнанні з узуальнымі словамі вызначаюцца большай экспрэсіўнасцю, незвычайнасцю і нечаканасцю ўжывання” [5, с. 29], дазваляюць паэту не толькі не толькі раскрыць багацце мастацкага колерапісу, але і перадаюць пэўную

культурную інфармацыю, якая была сфармулявана на працягу доўгага перыяду гісторыі беларускага народа.

Літаратура

1. *Афанасьев А. Н.* Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. [репринт. изд.-е 1868 г.]. – Т. 2. – Москва, 1994.
2. *Багдановіч М.* Поўны збор твораў: у 3 т. – Т. 3. – Мінск, 1993.
3. *Бельскі А.І.* Свет ад травы да зор. Беларуская паэзія: сістэма вобразаў прыроды, паэтыка пейзажу. – Мінск, 1998.
4. *Гёте И.-В.* Об искусстве. – Москва, 1975.
5. *Зразікава В.* Ветрасінь, чужыншчына, агнёвасць // Роднае слова. – 2004. – № 6. – С. 28-30.
6. *Кандинский В.В.* О духовном в искусстве. – Москва, 1992.
7. *Керлот Х.Э.* Словарь символов. – Москва, 1994.
8. *Маслова В.А.* Ното lingualis в культуре. – Витебск, 2004.
9. *Маслова В.А.* Когнитивная лингвистика. – Мінск, 2004.
10. *Миронова Л.Н.* Цвет в изобразительном искусстве. – Мінск, 2002.
11. *Шамак А.А.* Міфалогія беларусаў. – Мінск, 2005.
12. *Шамякіна Т.І.* Міфалогія Беларусі (нарысы). – Мінск, 2000.